

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ім. І. Ф. КУРАСА**

ШУЛЬЖЕНКО Федір Пилипович

УДК 321.022.011.76

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ДЕРЖАВА:
СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук**

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

Науковий консультант доктор філософських наук, професор, член-кореспондент
НАН України **МИХАЛЬЧЕНКО Микола Іванович**, Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, завідувач відділу
теорії та історії політичної науки

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, доктор юридичних наук, академік Академії правових
наук України, професор **ЖУРАВСЬКИЙ Віталій Станіславович**, Київська
міська державна адміністрація, заступник голови

доктор політичних наук, професор **ВОЙНАЛОВИЧ Віктор Анатолійович**,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник

доктор політичних наук, професор **КАРТУНОВ Олексій Васильович**,
Університет економіки та права “Крок”, завідувач кафедри суспільних наук

Захист відбудеться “10” березня 2009 р. о 14:00 на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.181.01 в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім.
І. Ф. Кураса НАН України за адресою: 01011, м. Київ-11, вул. Кутузова, 8, кімната
202.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України за адресою: м. Київ,
вул. Кутузова, 8, кім. 218.

Автореферат розіслано “6” лютого 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради,
доктор політичних наук

Г. І. Зеленюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається особливістю трансформації українського суспільства в посттоталітарну добу, необхідністю осмислення цього процесу в політичному аспекті, визначення та теоретичного обґрунтування можливих варіантів модернізації держави і суспільства.

В умовах становлення ідеологічного плюралізму орієнтація на державність соціально-правового характеру як на найбільш досконалу форму політичної організації громадянського суспільства об'єктивно стала домінуючою у суспільній думці на сучасному етапі розвитку цивілізації і знайшла своє закріплення в Конституції України.

Втім, у цьому політико-правовому акті, який став результатом компромісу різних політичних сил, окреслені лише загальні завдання та функції соціально-правової держави, що спонукає політичну науку до всебічного вивчення цього феномена, розробки інноваційних теоретичних парадигм і внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Останнім часом у політичній та інших суспільних науках намітились стійкі тенденції концептуального осмислення стану та перспектив модернізації України. Але багатоаспектна проблема побудови соціально-правової держави в країні, актуальність якої підвищується в умовах світових глобалізаційних процесів, вивчена недостатньо. У значній кількості випадків дискусії спрямовуються на уточнення термінології і підсумовуються проголошенням гасел.

Актуальність проблеми, необхідність її подальшого дослідження зумовлена також інтегруючим характером ідеї соціально-правової держави, здатної об'єднати всіх суб'єктів політичного процесу задля вирішення завдань модернізації, утвердження принципів демократії, верховенства права, визнання людини найвищою соціальною цінністю, створення умов для реалізації її прав і свобод, підвищення добробуту і забезпечення стабільності.

Політична наука має розкрити і продемонструвати багатогранність соціальної демократії, її гуманістичний зміст, можливості та перспективи, запропонувати шляхи та механізми втілення цього ідеалу в життя, допомогти визначитись всім інститутам громадянського суспільства щодо їх конкретної участі в державотворчому процесі.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження сутності та змісту концептуалізацій феномена соціально-правової держави в світовій політичній думці дає підстави дійти висновку, що становлення ідеї державності такого характеру стало результатом наукового визначення напрямів трансформації соціуму, осмислення і узагальнення процесів соціальної практики, теоретичного обґрунтування моделі більш досконалої форми політичної організації суспільства, яка забезпечить гармонізацію відносин всіх його інститутів, реалізацію прав і свобод людини та національну безпеку.

Проблема вдосконалення сутності, змісту та функцій держави, в якій суспільне життя впорядковується на засадах права і справедливості, стала наскрізною в політичній і соціально-філософській думці від часу їх становлення як систематизованого знання до сучасності. Ця проблема була предметом уваги

Арістотеля, Гроція, М. Лазаревського, Н. Макіавеллі, Т. Мюнцера, М. Падуанського, Спінози, Ціцерона, Г. Шершеневича та інших.

Осмилення теоретичної думки попередників щодо визначення суспільного ідеалу і процесів трансформації західних суспільств було здійснено в концептуально оформлених ідеях правової держави Ч. Беккарія, Д. Віко, Х. Вольфа, Т. Джефферсона, Дж. Лібберна, Дж. Локка, Дж. Мільтона, Ш. Монтеск'є, Т. Пейна, С. Пуффендорфа, Ж. Ж. Руссо, А. де Токвіля, Д. Юма та інших.

Соціальний аспект класичної традиції лібералізму був суттєво збагачений Д. Бентамом, І. Кантом, Б. Констаном, Дж. Ст. Міллем у їх вченнях про автономну особу, а також Д. Боазом, Ф. Гаєком, Р. Дворкіним, Г. Ласкі, Л. Мізесом, Дж. Роулсом у концепціях про первинність інтересів людини відносно інтересів держави.

В українській політичній і філософській думці проблема модернізації соціуму була започаткована у творчості М. Костомарова, П. Куліша, П. Лодія, П. Юркевича.

З творчості В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Павлика, С. Подолинського, О. Терлецького, І. Франка у вітчизняній суспільній і політичній думці почалось дослідження сутності та тенденцій трансформації правової держави у взаємозв'язку з розвитком громадянського суспільства і прав людини.

Для визначення та розроблення продуктивних теоретичних і методологічних засад дослідження перспектив модернізації соціально-правової держави суттєве значення мають концептуально оформлені теорії соціально-правової держави представників західної науки (Д. Белла, В. Гумбольдта, Г. Мюрдаля, Ф. Неймана, Г. Радбуха, Г. Шмоллера, Л. Штайна, Р. Штамmlера, Ю. Габермаса, Р. Ціппеліуса), а також українських вчених (С. Дністрянського, Б. Кістяківського, М. Палієнка, Ф. Тарановського, М. Туган-Барановського та інших).

Втім їх наукові розробки в сучасних умовах не можуть задовольнити потреби суспільства щодо модернізації держави. До того ж деякі з них, які з'явилися на початку ХХ століття, занадто обтяжені ідеологічним компонентом. Вітчизняна наука потребує систематизованого осмилення феномена соціально-правової держави, яке б стало сучасною концептуальною основою для дослідження державності такого характеру, яка постійно розвивається.

У сучасній гуманітарній науці спостерігається активізація наукового осмилення стану та перспектив модернізації, з'явилась низка фундаментальних наукових праць, які мають теоретико-методологічне значення для дослідження соціально-правової держави, визначення параметрів вітчизняної моделі такої держави та можливих шляхів її формування. Конструктивними в цьому плані є наукові праці В. Бабкіна, О. Бабкіної, І. Воронова, Р. Гринюка, М. Головатого, В. Горбатенка, М. Кармазіної, І. Кресіної, В. Котигоренка, А. Кудряченка, Ю. Левенця, М. Мокляка, О. Мироненка, М. Михальченка, О. Майбороди, А. Пахарєва, М. Поповича, Ф. Рудича, В. Селіванова, А. Сіленко, В. Сіренка, О. Скрипнюка, С. Тимченка, Н. Оніщенко, Л. Шкляра, П. Шляхтуна, Г. Щедрової та інших.

У визначення сутності, принципів соціально-правової держави, її функцій, елементів та механізмів, взаємозв'язків з громадянським суспільством суттєвий внесок зробили вітчизняні й зарубіжні вчені, які здійснювали дослідження в суміжних галузях знань: соціології політики, філософії політики, філософії права тощо. Серед них праці М. Абдулаєва, П. Баренбойма, В. Бачиніна, П. Бергера, М. Волгіна, К. Гаджієва, В. Гофмейстера, М. Гриценка, Л. Губерського, А. Дайсі, К. Жоля, В. Журавського, С. Калашнікова, О. Кіндратець, В. Кременя, В. Лазарева, В. Лафітського, О. Лейста, М. Лукашевича, О. Лукашової, І. Малого, М. Марченка, М. Матузова, М. Мау, В. Мілецького, М. Могунової, В. Мойсика, Л. Нагорної, Є. Назаренко, В. Нерсисянца, В. Онопенка, В. Опришка, О. Панкевича, Л. Прокопєць, В. Протасова, Дж. Сарторі, О. Скакун, В. Скуратівського, М.Тіماشкової, Й. Тейзінга, Є. Тихонової, В. Торлопова, Ф. Фукуями, Д. Харвей, К. Хессе, К. Худ, І. Яковюка, В. Якушика та інші.

Близькими до теми дослідження є праці, в яких здійснюється комплексний соціально-філософський аналіз української державності, сутності державної влади, а також наукові розробки, в яких з'ясовується роль національної ідеї в контексті трансформації суспільства. Це, передусім, наукові розвідки В. Андрущенко, Є. Бистрицького, О. Господаренко, Г. Дашутіна, О. Данильяна, О. Дергачова, І. Кураса, В. Литвина, В. Ляшенка, О. Мироненка, М. Михальченка, П. Павловського, М. Панова, І. Поліщук, С. Пролєєва, О. Свидзинського, В. Скиби, В. Ткаченка, В. Цвієткова, В. Чеховича.

Окрему групу складають ідейно-теоретичні розробки ідеологів та чільників західної соціал-демократії, в яких розглядаються питання стратегії і тактики цього політичного руху з розбудови і модернізації соціально-правової держави. Серед них праці К. Бекстрьома, Т. Блера, В. Брандта, О. Лафонтена, Т. Маєра, Т. Стрємберга, Г. Шрьодера, Є. Еспінг-Андерсена та інших.

Наведений огляд досліджень свідчить, що особливістю пізнавальної ситуації є те, що соціально-правова держава є предметом переважно правового аналізу. Зазначене актуалізує здійснення ґрунтовних комплексних досліджень цього феномена, які б враховували здобутки сучасної світової і вітчизняної історичної, соціологічної і соціально-філософської думки. Виходячи з цього визначалась тема і спрямованість дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим комплексним дослідженням “Проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку України” (НДР № 0102V006315), яке здійснюється юридичним факультетом Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана.

Мета і завдання дослідження – здійснити комплексний аналіз теоретичного і практичного компонентів становлення державності соціального і правового характеру як результату світового цивілізаційного процесу, з'ясувати закономірності, тенденції та перспективи формування вітчизняної моделі такої держави, визначити основні напрями побудови її механізму згідно принципів

поділу влади, демократії, верховенства права і правового закону, визнання та утвердження суверенітету народу.

Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

– дослідити генезу ідеї соціально-правової держави у світовій та вітчизняній політичній думці, розкрити детермінанти, спонукальні мотиви і особливості формування цього суспільного ідеалу в різних суспільствах, та з'ясувати методологічний інструментарій його дослідження;

– з'ясувати етапи становлення концепцій соціально-правової держави в процесі розвитку теоретичного знання, осягнення політичною думкою сутності, призначення, ролі, функцій держави та наукового обґрунтування перспектив її модернізації;

– виходячи з наявних політологічних методів синтезувати основні парадигми розуміння соціально-правової держави, на основі чого запропонувати теоретичне визначення сутності такої державності як онтологічного феномена і пізнавальної проблеми політичної науки;

– дослідити модернізаційні процеси, що мали місце в західних суспільствах з реалізації суспільного ідеалу – соціально-зорієнтованої правової держави, особливості становлення її правового і соціального аспектів, характер і особливості взаємовідносин соціально-правової держави і громадянського суспільства;

– визначити основні координати та особливості вітчизняної моделі соціально-правової держави, завдання та напрями реформування українського суспільства в контексті світового модернізаційного процесу;

– з'ясувати чинники загроз соціальній безпеці, що стримують реформаційні намагання суспільства у визначеному Конституцією України напрямі: формуванні демократичної, соціально-правової держави та визначити можливі механізми їх вирішення і подолання.

Об'єктом дослідження є процес трансформації держави і суспільства від традиційних до сучасних демократичних форм, становлення державності соціально-правового характеру у взаємозв'язку з розвитком громадянського суспільства.

Предметом дослідження є процеси реформування української держави в контексті вітчизняного і світового цивілізаційного процесу, а також суспільних відносин з метою їх гуманізації і забезпечення прав і свобод людини.

Джерельною базою дисертаційного дослідження є теоретичні, методологічні та історичні наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких досліджуються ідейно-теоретичний і практичний аспекти становлення громадянського суспільства і демократичної, соціально-правової держави, матеріали політичних партій і громадських об'єднань, а також нормативно-правова база з регулювання процесу політичної модернізації держави.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано досягнення у галузі методології соціально-політичного пізнання. Застосовувались як філософські, загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, які забезпечили єдність гносеологічного, аксіологічного, соціально-філософського та

політологічного аналізу соціально-правової держави. Серед використаних методів, зокрема, системний метод, метод синтезу різних парадигм соціально-правової держави. Діалектичний метод дав змогу автору здійснити комплексне бачення цілісності процесу становлення та модернізації держав соціально-правового характеру, особливостей взаємозв'язків держави і громадянського суспільства. Історичний метод дав змогу дослідити еволюцію розвитку ідеї соціально-правової держави та її практичного втілення в розвинених країнах світу. Порівняльний метод використовувався для порівняння державотворчих і модернізаційних процесів у різних суспільствах, здійснення типологізації соціально-правових держав. Цивілізаційний метод сприяв виявленню основних закономірностей і тенденцій, що сприяють модернізації сучасних соціально-правових держав, вивченню досвіду політичної модернізації та визначенню параметрів вітчизняної моделі такої держави. Структурно-функціональний метод дав можливість розглянути соціально-правову державу через основні напрями її діяльності, визначити основні завдання органів держави та інститутів громадянського суспільства на шляху вдосконалення правового і соціального компонентів держави.

Застосування ретроспективного підходу і методу політико-правової рефлексії дозволило виявити суперечливі тенденції як в програмах побудови і модернізації соціально-правової держави, так і в практичній діяльності владних органів України і політичних партій з їх реалізації, а також виявити негативні чинники, які стримують намагання з втілення обраного політичного ідеалу.

Історико-теоретична реконструкція західної і вітчизняної політичної думки здійснювалася із застосуванням антропологічного підходу, з'ясування впливу культурних, національних, психологічних детермінант поведінки людини як суб'єкта політичних процесів.

Продуктивним також став аналітичний метод, за допомогою якого досліджувалися нормативно-правові акти, які регламентують діяльність інститутів громадянського суспільства в контексті їх комунікативних зв'язків.

У дослідженні використовувався інституційний метод, за допомогою якого здійснювалося вивчення інститутів громадянського суспільства і держави, задіяних у реалізації завдань соціально-правової держави, визначення меж державного патерналізму і розширення участі громадян і недержавних структур у реалізації ефективної соціальної політики.

Вирішення завдання визначення сутності соціально-правової держави зумовило поєднання у дослідженні методів філософської, політичної, історичної та юридичної наук, включення низки сучасних концептуальних дискурсів, тобто – застосування міждисциплінарного підходу до з'ясування політичних явищ та процесів в Україні.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в концептуальному синтезі різних теоретичних парадигм розуміння соціально-правової держави, розробці міждисциплінарного підходу до аналізу її сутності, з'ясуванні перспектив

політичної модернізації в Україні, визначенні параметрів вітчизняної моделі такої держави та механізмів її реалізації.

Реалізація таких концептуальних підходів дозволила сформулювати нижчезазначені положення новизни.

– На основі аналізу теорії і практики будівництва української держави за роки незалежності доведено, що заяви про розбудову демократичної, соціально-правової держави значною мірою залишаються політичними гаслами, оскільки така розбудова ведеться хаотично на фоні перманентних конфліктів між органами державної влади і всередині них. Нездійснена ж реформа судової влади робить процес будівництва такої держави суто імітаційним, а гарантії прав і свобод людини – міфічними.

– Досліджені і переосмислені теоретичні концепції зарубіжних і вітчизняних мислителів минулого і сучасності щодо особливостей правового і соціального аспектів держави як суспільного ідеалу і реального явища. Доведено, що правовий і соціальний аспекти держави є якісними взаємопов'язаними показниками її сутності, а ступінь їх реалізації свідчить про гуманістичний зміст внутрішньої і зовнішньої політики держави.

– Доведено, що лише за умови сформованої правової держави можливе становлення її повноцінного соціального аспекту, створення правових засад переходу до соціально зорієнтованої економіки, всебічний розвиток інститутів громадянського суспільства.

– На основі порівняльного аналізу обґрунтовано та запроваджено в науковий обіг термін “соціально-правова” держава, який свідчить про системний синтез двох складників держави, підкреслює її відмінність від інших типів держав та її попередниці – правової і дає можливість виробити евристично виправдану стратегію дослідження цього соціального феномена і подальшого розвитку.

– Здійснено ретроспективне дослідження процесів становлення правового і соціального аспектів держави в їх взаємодії, зокрема в практиці функціонування самодостатніх демократичних країн, визначені загальні та особливі риси таких держав, запропонована їх типологізація на основі критерію такої взаємодії.

– Систематизовано знання про сутність та функції соціально-правової держави, з'ясовано її роль та призначення в політичній системі суспільства в умовах глобалізації, особливості та характер взаємозв'язків з інститутами громадянського суспільства. Показано, що сучасна соціально-правова держава – це політична організація суспільства, влада якої будується за принципом поділу на законодавчу, виконавчу і судову, яка впорядковує життя суспільства на принципах демократії, верховенства права, справедливості і гуманізму, визнає, гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина; забезпечує умови для досягнення високого рівня добробуту всіма його членами, усунення соціальних загроз, здійснення комплексу захисних функцій для громадян, що цього потребують.

– Визначені та уточнені теоретико-пізнавальні орієнтири дослідження особливостей трансформації перехідного українського суспільства та держави в

контексті світового модернізаційного процесу. Викладені пропозиції щодо удосконалення (відповідно до демократичних цінностей та принципів) механізму функціонування держави, статусу та повноважень державних органів, переорієнтації їх діяльності з захисту абстрактних інтересів держави на забезпечення конкретних політичних, соціальних і економічних прав людини, створення гарантій розвитку інститутів громадянського суспільства.

– Обґрунтовано положення, що оптимальною і прийнятною для України є скоригована до українських умов соціал-демократична модель соціально-правової держави, в якій визначені межі державного патерналізму, забезпечуються мінімально необхідні соціальні гарантії, передбачена участь в реалізації соціальних програм інститутів громадянського суспільства і, зокрема, одного з найпотужніших серед них – місцевого самоврядування.

– Відстоюється теза, що відносини держави з територіальними громадами та їх органами мають ґрунтуватись на принципі субсидіарності. Доведена необхідність запровадження механізмів стимулювання розвитку ініціативності та активності громадян, підвищення відповідальності кожного за свій добробут.

– З'ясована генеза і сутність чинників загроз соціальній безпеці, які стримують реформаційні намагання суспільства у визначеному Конституцією України напрямі: формуванні демократичної, соціально-правової держави та визначені шляхи і механізми нейтралізації або подолання цих загроз.

– Обґрунтовано ідею, що важливою умовою становлення соціально-правової держави в Україні має бути вирішення проблеми теоретичного і організаційно-правового забезпечення політичної модернізації шляхом правової реформи і удосконалення правового регулювання відносин в окремих напрямках функціонування політичної, економічної та соціальної сфер суспільства.

– Пропонується створити необхідні державні і самоврядні умови щодо підтримки і подальшого репродукування у суспільній свідомості прогресивного типу праворозуміння, в основі якого: визнання критеріями позитивного законодавства принципів рівності, справедливості, свободи та загальнообов'язковості нормативно-правових актів; утвердження принципів законності, демократії, гуманізму в правотворчій і правозастосовчій діяльності органів держави та їх посадових осіб. Запропоновано завершити теоретичне моделювання і розпочати комплексну судово-правову, парламентську, адміністративну реформи та реформу органів місцевого самоврядування, що пришвидшить формування політико-правових засад державності і виключить протиставлення правового і соціального аспектів держави.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що отримані результати є суттєвим внеском у розробку теоретичних засад комплексного аналізу соціально-правової держави та перспектив її модернізації і можуть слугувати методологічною основою політичних реформ в Україні. Результати дослідження можуть бути використані при конструюванні та розробці вітчизняної моделі соціально-правової держави, визначенні її функцій, взаємозв'язків з громадянським суспільством, формуванні дієвих соціальних механізмів забезпечення прав і свобод людини.

Отримані результати використовуються дисертантом у викладанні навчальних курсів “Проблеми теорії держави і права”, “Філософія права”, можуть бути використані у навчальних курсах з політичної філософії, політології, в освітній діяльності і заходах з формування політичної та правової культури громадян України, а також у подальших наукових дослідженнях.

Апробація результатів дослідження дисертації відбувалась на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях: “Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність” (Київ, 1996), “Проблеми адміністративно-правової реформи в Україні” (Київ, 1997), “Розвиток концепцій природного права в Україні” (Київ, 1998), “Проблеми державотворчості і входження України у світове співтовариство” (Київ, 1998), “Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом” (Київ, 1998), “Проблеми державного будівництва в Україні” (Київ, 1999), “Парламентаризм в Україні: теорія і практика” (Київ, 2001), “Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми)” (Київ, 2004), “Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання” (Київ, 2005), “На схід та південь від ЄС: проблеми формування спільного європейського економічного простору” (Київ, 2006), “Розвиток демократії та демократична освіта в Україні” (Київ, 2007), “Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти” (Київ, 2008).

Основні результати дисертації обговорювались: на засіданнях відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, на науково-методологічному семінарі професорсько-викладацького складу юридичного факультету Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана; використовуються у викладанні дисертантом навчального курсу “Проблеми теорії держави і права”.

Результати дослідження оприлюднені в одній індивідуальній, одній колективній монографії, у 22 наукових статтях, виданих у фахових виданнях, а також у 26 інших наукових і навчальних виданнях та 8 статтях в матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, 15 підрозділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Повний обсяг роботи 379 сторінок, список джерел і літератури – 33 сторінки (440 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається стан наукової розробки проблеми, з’ясовується зв’язок дослідження з науковими програмами, розкривається його мета, завдання, об’єкт, предмет, методи, формулюється наукова новизна отриманих результатів, встановлюється їхнє практичне значення, наводяться відомості про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ – “Соціально-правова держава як пізнавальна проблема філософії політики” є загальнотеоретичним та джерелознавчим, у ньому проаналізовано історію і сучасні проблеми дослідження, сформульовано

пізнавальну концепцію дисертанта, досліджено внесок різних груп науковців у з'ясування цієї проблеми, визначено методологію дослідження.

Аналіз наукових досліджень з проблем становлення якісно нової форми державності свідчить про неоднозначність розуміння сутності держави соціально-правового характеру, її місця серед інших суспільних інститутів, соціальної ролі, призначення і перспектив модернізації. У деяких наукових публікаціях правовий і соціальний аспекти держави протиставляються, а її розвиток інколи розглядається без урахування особливостей модернізаційних процесів громадянського суспільства. Залишається фрагментарним з'ясування характеру взаємозв'язків суспільства і держави, держави і економіки, держави і особи, держави і громадських об'єднань. Окремі дослідження страждають надмірною захопленістю західними моделями соціально-правової держави, інші – переоцінкою стартових можливостей і результатів формування такої держави в Україні.

На основі проведеного аналізу автор наголошує, що в деяких дослідженнях генези, сутності та перспектив соціально-правової держави не повністю розкривається зміст та особливості становлення відповідних теоретичних концепцій, не враховуються політичні, економічні та соціальні чинники історичного періоду, в якому вони виникли, соціальний статус авторів та їх належність до тієї чи іншої ідейно-політичної течії. При цьому в ретроспективних частинах досліджень пріоритетно з'ясовуються тенденції політичних процесів, недостатня увага приділяється антропологічному компоненту і його ролі в політичній модернізації соціально-правової держави. В цьому плані в дисертації відстоюється теза, що появу і розвиток ідей і доктрин соціально-правової держави, а також практику її побудови не можна розглядати окремо від теорії і практики формування громадянського суспільства, а також понять і наукових концепцій прав людини, для реалізації яких і виникає така держава.

Автор вважає не зовсім коректними наукові позиції, в яких соціально-правова держава розглядається як система політичних і юридичних механізмів забезпечення законодавчо встановлених пільг, а також ті, в яких тлумачення сутності такої держави обмежуються її функціями. Зазначене дає підстави авторам цих підходів відносити до соціально-правових держав колишні країни соціалістичної співдружності, а також неопатримоніальні держави з відсутніми правовими формами організації життєдіяльності соціуму, які реалізують соціальні програми лише в окремих напрямках. У цьому плані автор зазначає, що сутність держави визначається її функціями, але не вичерпується ними. Соціально-правова держава розглядається як більш якісна за змістом і формою у порівнянні з іншими відомими історії типами держав. Вона є результатом модернізації правової держави, яка здійснюється на вимогу громадянського суспільства, забезпечуючи правові засади функціонування його інститутів. Обґрунтовується позиція, що становлення громадянського суспільства, утвердження правового і соціального аспектів держави узгоджується з розвитком суспільних відносин. Зазначається, що на першому рівні суспільних відносин, які охоплюють сферу сім'ї, її побуту, освіти, освоєння культурних цінностей, функції держави полягають лише у створенні для цього належних умов. Другий рівень суспільних відносин, які

охоплюють сфери власності й економіки, матеріального і духовного виробництва, обміну предметами, продуктами і діяльністю, вимагає інтенсивнішої участі з боку держави. Її завданнями в цьому плані є створення рівних умов розвитку й функціонування всіх форм власності, підприємництва і вільної конкуренції, забезпечення самоврядності, діяльності політичних партій і громадських організацій, здатності суспільства самостійно розвиватись і визначати напрями подальшого розвитку. Водночас вимоги суспільства щодо обмеження втручання держави у діяльність окремих індивідів, соціальних груп і об'єднань громадян, яка заборонена законом, викликають необхідність реформування законодавства, підвищення ефективності його регулюючого впливу, запровадження принципу верховенства права; чіткого визначення юридичного статусу органів держави; запровадження порядку виключного регулювання законами відносин економічної, соціальної та політичної сфер.

Для третього рівня суспільних відносин характерною є стабілізація політичного життя, завершення формування демократичної політичної системи. На цьому рівні розвитку суспільства держава не може претендувати на зверхність, повинна розглядатись на рівні з іншими суб'єктами суспільних відносин і забезпечувати стабільність громадянського суспільства, захист суверенітету, національну безпеку; охорону всіх форм власності, правового порядку, прав та інтересів громадян; економічну стратегію і створення ринку якісних товарів; виконання соціальних функцій.

Найдосконаліший, гармонійний тип відносин суспільства і держави досягається на вищих рівнях їх розвитку за умови становлення розвиненого громадянського суспільства й соціально-правової держави, у якій визначається пріоритет прав людини, виходячи з чого формуються її функції, визначаються методи діяльності, відповідні інститути, механізми і засоби забезпечення прав людини і громадянина. В дослідженні наголошується, що було б помилкою вважати, що лише держава повинна бути “зв'язана” правом і виконувати вимоги суспільства, що воно їй висуває. Однією з умов, якої має дотримуватися суспільство, щоб називатися громадянським, є вияв поваги до права і закону як окремими громадянами, так і їх об'єднаннями, функціонування інститутів громадянського суспільства в межах правового поля. Тобто має бути обопільна “зв'язаність” правом як держави, так і суспільства. Лише за цієї умови може бути виключений антагонізм між ними і відбуватись ефективна взаємодія держави і суспільства в питаннях забезпечення прав і свобод людини.

На основі проаналізованих концептів, а також практики формування соціально-правових держав та їх функціонування, автор визначає, що соціально-правова держава – це політична організація суспільства, влада якої будується за принципом поділу на законодавчу, виконавчу і судову, яка впорядковує життя суспільства на принципах демократії, верховенства права, справедливості і гуманізму, визнає, гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина; забезпечує умови для досягнення високого рівня добробуту всіма його членами, усунення соціальних загроз, здійснення комплексу захисних функцій для громадян, що цього потребують. Соціальний і правовий аспекти держави – це

складові, які характеризують її якість, є показниками гуманістичного змісту її внутрішньої і зовнішньої політики. Зазначене є підставою для застосування в дослідженні терміна “соціально-правова держава”, який підкреслює її відмінність від інших держав та її попередниці – правової і дає можливість більш об’єктивно з’ясувати її сутність, соціальне призначення, характер та особливості взаємозв’язків з громадянським суспільством. На основі дослідження визначаються основні ознаки соціально-правової держави, серед яких: демократична організація державної влади і обмеження держави правом; чітке визначення юридичного статусу її органів; будова влади за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову; верховенство права; визнання, гарантування і забезпечення прав і свобод людини і громадянина; взаємна відповідальність держави і особи, держави і об’єднань громадян; законодавчо забезпечена можливість функціонування інститутів громадянського суспільства, високий економічний потенціал держави, соціально зорієнтована економічна політика, наявність надійної системи соціальної безпеки.

Головним змістом діяльності держави стає забезпечення умов для рівноправного партнерства різних суб’єктів суспільних відносин, об’єднання їх зусиль на виконання завдань зі створення матеріальних основ соціально-правової державності, всебічного гармонійного розвитку особистості, утвердження принципів солідаризму, формальної рівності і свободи. При цьому особиста свобода може бути обмежена лише в законодавчому порядку. У соціально-правовій державі набувають подальшого утвердження принципи народного суверенітету та верховенства правового закону.

З урахуванням тенденцій сучасних модернізаційних процесів всі соціально-правові держави пропонується поділити на два типи: первинні соціально-правові держави, – до яких слід віднести держави, що формувалися з кінця ХІХ до середини ХХ ст.; інші – вторинні соціально-правові держави. Первинні та вторинні соціально-правові держави відрізняються між собою якістю і правового, і соціального аспектів, котрі й далі модернізуються відповідно до тенденцій конкретних суспільств, геополітичних, регіональних, континентальних і світових процесів. Кожен з двох типів держав має певні відмінності в рівнях демократії, правового впорядкування суспільного та державного життя, системах гарантій та обсягах реалізації прав людини, рівнях добробуту, соціальної стабільності, колективної та індивідуальної безпеки тощо. Відмінними є також характер і обсяг повноважень держави в соціальній сфері, та участь у вирішенні соціальних проблем неурядових організацій.

У дослідженні зазначається, що модернізація правової держави, становлення її соціального компонента значною мірою залежить від сутності, особливостей і характеру взаємозв’язків політичної і економічної сфер соціуму, змісту і реального наповнення економічних функцій держави. Держава як суб’єкт і виразник політики певних політичних сил за допомогою організаційно-правових, владно-розпорядчих заходів, а також примусу може стимулювати або стримувати розвиток економічних відносин, виконувати прогресивну або регресивну роль. Тому проблема політичної модернізації, удосконалення механізму держави згідно

принципів верховенства права, поділу влади, відповідно до загальнолюдських гуманістичних цінностей особливо актуалізується в умовах трансформації суспільств від традиційних до демократичних форм їх організації. З'ясування проблем співвідношення і взаємозв'язків економіки і держави як цілісний пізнавальний процес здійснюється у дослідженні у двох напрямках: теоретичному і практичному. На основі аналізу різних наукових концептів, а також порівняння французької, німецької, польської та східно-азійської моделей автором зазначається, що на різних етапах суспільної трансформації роль держави і економіки, а також характер їх взаємозв'язків та інтенсивність взаємовпливів змінюється. Політика чи економіка можуть домінувати одна стосовно іншої в залежності від завдань, які визначаються суспільством чи офіційною владою. Причому таке співвідношення впливів має місце не лише за антидемократичних режимів. Пріоритетність впливів держави на економіку має місце в період трансформації державності правового характеру та формування її соціального аспекту. У цей період держава з "нічного сторожа", основною функцією якої було забезпечення правового порядку, перетворюється на активного суб'єкта економіки і соціальної політики, застосовує методи планування окремих напрямів економічного і соціального розвитку, здійснює заходи з реалізації цих програм, разом з професійними спілками і об'єднаннями підприємців тощо стає учасником відносин соціального партнерства. Втім світова теоретична думка і практика побудови державності соціально-правового характеру не дали загальної моделі або зразка взаємовідносин держави і економіки, які б згодилися для будь-якої соціальної системи. Можна прослідкувати лише загальні закономірності, принципи, історичні тенденції таких відносин.

Автором зазначається, що в Україні до цього часу не завершилися пошуки вітчизняної моделі відносин політичної та економічної сфер, побудови економічної демократії, за якої можливе ефективне виконання державою економічних і соціальних функцій, а також участь інститутів громадянського суспільства і, зокрема, органів місцевого самоврядування в наданні соціальних послуг населенню. Однобічна орієнтація на західні моделі формування взаємозв'язків економіки і держави не дала можливості оцінити і обрати оптимальні варіанти модернізації таких зв'язків і відносин в інших країнах. Постійно коливаючись між авторитарними і демократичними методами регулювання економіки, вітчизняні "реформатори" залишили без уваги застереження, що універсалізм західних моделей здається беззаперечним лише з огляду на виснаження послідовних і життєздатних альтернатив західному лібералізму. При спробах рецепції західних моделей в українські реалії належним чином не були враховані відмінності у структурі вітчизняної економіки, інтегративні зв'язки з економікою країн незахідної орієнтації; недосконалість юридичного забезпечення інституту приватної власності та нестабільність відносин власності; втрата юридичних та нестабільність нових ринків збуту; процеси глобалізації; патерналістський характер соціальних функцій держави тощо. Не було створено ефективних юридичних механізмів забезпечення економічних свобод, а численні нормативні заборони обмежили свободу вибору

для підприємців. Зазначене, а також некерований перехід від гіперінститутизації за часів тоталітарного соціалізму до гіперлібералізації в часи незалежності України призвели до розладу необхідних для модернізації взаємозв'язків держави і економіки, усамітнення останньої та перехід значної її частини “в тінь”.

Наголошується, що держава повинна посісти головне місце в забезпеченні виходу економіки з кризи. Пропонується відмовитись від західних моделей реформ, які виявились непридатними для постсоціалістичних економік та здійснити розробку програми ринкових перетворень, визнавши більш перспективним шлях створення національної моделі трансформації з врахуванням специфіки взаємодії політики і економіки. Стратегія перетворень повинна збалансовано інтегрувати різні елементи багатоукладної економіки, в тому числі державної, колективної і приватної власності, тобто змішаної економіки з пріоритетом державного регулювання.

Відстоюється теза, що це дасть можливість забезпечити не лише розвиток економічної сфери перехідного суспільства, а й вирішити проблеми соціальної сфери, оскільки ринок не може гарантувати соціальної стабільності і безпеки, а відтак – підвищення добробуту всіх верств населення. При цьому державне регулювання економіки першочергово має застосовувати ринкові механізми, а у разі їх неефективності вдаватись до безпосереднього впливу за допомогою правових актів, розпорядчо-організаційних функцій, брати на себе зобов'язання регулювати соціальну сферу, підтримувати соціальну гармонію і досягати соціальної справедливості. Непрямі впливи держави на економічну сферу можливі лише в усталених, економічно розвинених суспільствах з доскональними правовими системами і високим рівнем правової свідомості суб'єктів ринкових відносин. І навпаки, в перехідних суспільствах, пріоритет держави над економікою має об'єктивний характер, оскільки процеси переходу до ринку вимагають створення відповідної нормативно-правової бази, централізованих заходів з юридичного та організаційно-управлінського забезпечення реформ; розвитку соціального ринкового господарства; участі робітників в управлінні виробництвом, загальносуспільними справами; запровадження принципів соціальної солідарності і партнерства; застосування примусу до суб'єктів господарювання за невиконання чи неналежне виконання правових приписів та договірних зобов'язань. Пріоритетність держави щодо економіки зумовлена також її безпосередньою участю в розробці загальнодержавних програм економічного і соціального розвитку, визначенні засад соціальної політики та здійсненні цілеспрямованих заходів з її реалізації; здійсненні податкової політики; кредитуванні; фінансуванні соціальних програм; вжитті антимонопольних заходів та сприянні розвитку конкуренції; створенні механізмів захисту економічних і соціальних прав населення, забезпеченні об'єктивного і неупередженого відновлення порушених прав суб'єктів ринку і громадян. Межею поширення впливу держави на економіку мають бути свобода та інтереси особи, а також інтереси об'єднань громадян – інститутів громадянського суспільства.

У другому розділі дисертації “Теоретико-методологічні основи концепцій соціально-правової держави в країнах Заходу та США” здійснено аналіз праць філософів і політологів, які розглядали проблеми модернізації держави.

У дослідженні підкреслюється, що дана проблема є наскрізною практично у всіх наукових працях соціального і політологічного спрямування від часу формування систематизованих знань людства про політичні і правові явища і до сучасності.

Вирішуючи проблему визначення координат вітчизняної моделі соціально-правової держави і з’ясовуючи перспективи її політичної модернізації, автор виходив з необхідності здійснення ретроспективного дискурсу за допомогою методу компаративістики задля з’ясування особливостей становлення зазначеного політичного ідеалу в політичній думці і його практичної реалізації в країнах стабільної демократії. Зазначений підхід застосовувався також з метою виокремлення раціональних аспектів в розумінні сутності держави такого характеру та визначення оптимальних шляхів її побудови, використання здобутих результатів в політичному прогнозуванні, а також з метою показати елементи утопізму окремих наукових концепцій задля уникнення помилок як в ідейно-теоретичному так і в практичному компонентах державотворення.

Здійснюючи ретроспективний аналіз концепцій соціально-правової держави, автор виокремлював і аналізував антропологічний їх аспект, долаючи таким чином цю прогалину у низці сучасних наукових досліджень. З метою ґрунтовного дослідження особливостей процесу становлення ідеї правової держави і громадянського суспільства автор поділив політико-правову думку Європи на три етапи. Для першого з них (XV–XVI ст.) була характерною критика феодального устрою та формування суспільного ідеалу. Навіть у ранньобуржуазних теоріях цього етапу стають помітними спроби їх авторів визначити функції держави у нових умовах, з’ясувати сутність та соціальну роль окремих суспільних інститутів. У творчості Н.Макіавеллі крім оспівування ідеї оновленої монархії пропагувались погляди щодо створення умов для праці обдарованим людям, сприяння розвитку торгівлі, ремесел, реформи податкової системи, забезпечення права приватної власності. Припускалась можливість змішаної форми правління, яка мала поєднувати елементи монархії, демократії та аристократії. Спробу означити межі впливу монарха на суспільне і приватне життя підданих зробив Ж.Боден, який приватну власність вважав недоторканою.

Особливістю першого етапу розвитку політичної думки було усвідомлення новими суспільними верствами недосконалості системи цінностей тогочасного суспільства, заснованої на морально-релігійних імперативах і утвердження ідеї звільнення особи і суспільства від абсолютизму у двох його виявах: надзаконної влади монарха і всевладдя церкви. У розділі піддаються детальному аналізу політичні процеси континентальної Європи і Англії, спрямовані на подолання світського і церковного абсолютизму, з’ясовується їх вплив на формування ідеї правової держави.

Для другого етапу (XVII ст.) було характерним повернення до раціоналістичного надбання попередніх поколінь, подальше розроблення теорії природного права, з'ясування проблем співвідношення свободи і права, права і закону, особи і держави, а також становлення заснованої на теорії природного права ідеї прав людини. Виходячи з розуміння природно-правової дійсності, з'ясовували сутність державно-правових явищ у їх взаємозв'язку із суспільством і особою Г. Гроцій, Дж. Лілберн, Дж. Мільтон, С. Пуфендорф, Б. Спіноза та ін. Автор стверджує, що друга половина XVII століття була найефективнішим періодом становлення ідей правової держави і громадянського суспільства як в аспекті формування концептуально оформлених теорій, так і в плані спроб переведення їх у практичну площину. Це зумовлене становленням парламентаризму в часи Індепендентської Республіки (1649–1653 рр.) та прийняття в період “Славної революції” (1688–1689 рр.) в Англії Білля про права (13 лютого 1689 р.), який закріпив у позитивному праві провідні ідеї правової держави, обмежив владу короля, став основою конституційної монархії і створив реальні умови для формування інститутів громадянського суспільства. Досвід модернізації держави і суспільства в Англії узагальнив Дж. Локк, наукова концепція якого стала першою системною науковою розробкою ліберального напрямку. Він допоміг прибічникам і послідовникам ліберальної політико-правової ідеології зрозуміти природу і сутність приватної власності – головного чинника становлення і функціонування громадянського суспільства, основи економічної свободи індивіда. Втім цей внесок Дж. Локка залишається поза увагою дослідників.

Третій етап (XVIII ст.) – ознаменувався початком концептуального оформлення теорій правової держави. З цього часу дедалі настійнішими стають спроби авторів наукових концепцій визначити функції держави в нових умовах, з'ясувати сутність та соціальну роль окремих атрибутів громадянського суспільства. Провідними проблемами наукових досліджень Ч. Беккарія, Дж. Віко, Ж.-Ж. Руссо, Д. Юма та ін. стають з'ясування особливостей відносин публічно-владної сфери, ролі нормативних імперативів суспільства в забезпеченні особистої та соціальної безпеки. Держава і право починають розглядатися як природно-історичні явища, що закономірно виникають і розвиваються в контексті розвитку людської культури. Провідне місце в теоріях правової держави і громадянського суспільства почали посідати ідеї прав і свобод людини, економічного лібералізму, правосвідомості і правопорядку. У творчості Х. Вольфа починає виділятися соціальний аспект державності, має місце спроба узгодження правового і соціального аспектів держави. Визнаючи необхідним обмеження держави правом як умови забезпечення природних прав людини, цей мислитель у своїй концепції викладає погляди щодо необхідності розширення її впливу на суспільні справи, а також виокремлення деяких соціальних функцій держави. Автор наголошує, що концептуальне оформлення теорії правової держави було завершено Ш. Монтеск'є. Втім, полемізуючи з Ф. Тарановським та іншими дослідниками його творчості, автор зазначає, що оцінка творчого спадку Ш. Монтеск'є не

завжди є об'єктивною. У деяких сучасних дослідженнях діапазон тлумачення теорії мислителя є занадто широким – від розуміння її як розподіленого функціонування трьох рівних, незалежних, урівноважених гілок влади: законодавчої, виконавчої і судової; “системи стримувань і противаг” – до заперечення зазначеного і розуміння цієї теорії як “розподілу соціально-політичних сил”, з чим не можна погодитись. Інколи зазначена теорія та інші аспекти вчення Ш. Монтеस्क'є розглядаються з позитивістських підходів – як розподіл компетенції, обсягу повноважень владних органів держави, передбачених законом. Не береться до уваги застереження мислителя, що всім волевстановленим законам суспільства “передують закони природи”, а предметом його дослідження є не закони як формальне вираження права, а “дух законів” як сукупність відносин суспільства, що впливають на формування законодавства.

Автор дослідження наголошує, що в сучасних дослідженнях поза увагою залишився антропологічний аспект теорії мислителя. Акцентується увага, що головним компонентом у системі взаємозв'язку і співвідношення суспільства, особи і держави у Ш. Монтеस्क'є постають природні і невідчужувані права людини, виходячи з чого він визначає мету держави.

Суттєва увага у розділі приділяється ідейно-теоретичному і практичному компонентам становлення державності правового характеру у США. Опонуючи іншим науковим позиціям, автор стверджує, що політичний ідеал – правова держава – був визнаний всіма учасниками політичного процесу США другої половини XVIII ст., а її модель формувалась в умовах полеміки між прибічниками ідеї демократичної республіки, прав і свобод громадян, самостійності штатів і народного суверенітету з одного боку, і нейтралістами-федералістами – з іншого. В роботі піддаються ґрунтовому аналізу політичні погляди ідеологів цих напрямів Т. Джефферсона, Т. Пейна, Б. Франкліна та Дж. Адамса, А. Гамільтона, Дж. Медісона, з'ясовується їх вплив на зміст Декларації незалежності США 4 червня 1776 р., Конституції 1787 р. та інших нормативно-правових актів, які визначили основні засади правової держави і створили передумови забезпечення громадянських, політичних і соціально-економічних прав. Концепція індивідуальної свободи в межах закону надихнула ліберальні рухи на Європейському континенті і стала основою американської політичної традиції. Філософія прав індивідів, вільного ринку та обмеженого урядування Дж. Локка, Т. Джефферсона та їх послідовників, а також політичні процеси у США та Франції кінця XVIII ст. стали дороговказом для соціальної політики спершу в Англії та США, а згодом і на Європейському континенті, оскільки лібералізм передусім має на меті підвищення матеріального добробуту. На початку XIX ст. соціальний аспект класичної традиції лібералізму суттєво збагатився пошуками способів забезпечення блага індивіда та блага усього суспільства, вченням І. Канта про автономну особу, піднісши її інтереси над інтересами держави і суспільства.

У розділі зазначається, що з наукових концепцій класиків лібералізму Д. Бентама та Дж. Ст. Мілля в Англії, Б. Константа та А. де Токвіля у Франції, В. Гумбольдта та Л. Штайна в Німеччині починається концептуальне оформлення теорій правової державності соціального характеру. Автором з'ясовується

сутність, особливості, відмінності та спільні аспекти їх концепцій. Показано, що в кінці XIX – на початку XX ст. у філософській, політичній і правовій думці Європи і США сформувались теорії трансформації правової держави в соціально-правову, в яких були окреслені її основні ознаки, завдання, функції, а також перспективи політичної модернізації. На основі аналізу автор показує відмінність німецької (Л. Brentano, Ф. Heyman, Г. Radbux, Г. Schmolzer, Р. Stammler, Ю. Gaebler, Р. Cippelius та ін.), американської (Д. Bell, Р. Dworkin, Дж. Royle та ін.) та шведської (К. Myrdal та ін.) теоретичних моделей соціально-правової держави. З'ясовуючи практичний аспект становлення державності соціально-правового характеру, автор заперечує твердження, що юридичне закріплення соціального компонента держави вперше знайшло своє втілення в Конституції ФРН 1949 р. Виходячи з аналізу нормативно-правової бази юридичного забезпечення модернізації держави в Німеччині автор показує, що аспекти держави соціального спрямування були закріплені значно раніше, зокрема, у Веймарській конституції 1919 р., яка в переліку основних прав і обов'язків разом з традиційними для тогочасного суспільства політичними та громадянськими правами і свободами передбачала економічні та соціальні права, які виборювала німецька соціал-демократія.

У третьому розділі “Соціально-правова держава як елемент ідейно-політичних програм практичних дій західної соціал-демократії” досліджуються особливості формування суспільного ідеалу в програмних документах політичних партій соціал-демократичного напрямку, їх практичні заходи з його реалізації, а також з'ясовуються перспективи соціально-правової держави в умовах глобалізації. З'ясовуючи в цьому плані роль соціал-демократії, автор виокремлює чотири взаємопов'язані компоненти її участі в теоретико-пізнавальному, прогностичному та практичному процесах державотворення. По-перше, це розробка теоретичної моделі правової держави соціального характеру лідерами партій соціал-демократичного спрямування; по-друге, формування цього ідеалу в програмних документах соціал-демократичних партій; по-третє, його репродукування в суспільній свідомості, залучення широких верств населення до процесу виборювання громадянських, політичних та соціальних прав; по-четверте, участь соціал-демократичних партій у практичних заходах втілення в життя аспектів соціально-правової держави.

У розділі зазначається, що за поширенням, соціальною основою, сприйняттям ідеології населенням, а також впливом на трансформаційні процеси соціал-демократія має суттєві переваги порівняно з іншими політичними рухами. Ідея побудови демократичного соціалізму виникла в контексті ідеології Фабіанського товариства в Англії в кінці XIX ст. і репродукувалась його членами як напрям трансформації держави. Її концептуальне оформлення було завершено Е. Бернштейном, К. Каутським, Р. Гільфердінгом, О. Бауером. Положення цієї концепції отримали свій подальший розвиток як програмні в низці рішень робітничого соціалістичного інтернаціоналу в 20–30 рр. XX ст. У цілому основні аспекти концепції демократичного соціалізму були викладені 1951 р. у Франкфуртській декларації Соціалістичного інтернаціоналу “Мета і завдання

демократичного соціалізму”, а також у програмних документах соціал-демократичних партій західних країн 50-х – початку 60-х рр. Демократичний соціалізм визначається як міжнародний рух за свободу, соціальну справедливість і солідарність, метою якого є досягнення спокою у світі, в якому б дістали розвитку основні його цінності і де кожен індивід мав би можливість жити повноцінним життям, цілком реалізуючи свої можливості, з повною гарантією людських і громадянських прав у рамках демократичного суспільства. Становлення демократичного соціалізму згідно з цією концепцією розглядається як процес постійної модернізації суспільства і держави, з’ясування етапів і особливостей якої є надзвичайно важливим при вирішенні завдання з розробки вітчизняної моделі соціально-правової держави і визначення перспектив її розвитку.

Базою демократичного соціалізму, першим етапом його розвитку є створення політичної демократії, засад правової державності. За своїм змістом це – визнання і гарантування прав і свобод людини; наявність інститутів громадянського суспільства; політичний плюралізм; участь різних політичних сил в управлінні суспільними справами через своїх представників у владних органах; юридичні гарантії і забезпеченість функціонування всіх форм демократії; реальне втілення принципу поділу влади, правове визначення функцій органів держави; наявність незалежної системи правосуддя, основою якого є панування закону, неупереджене його застосування до всіх громадян.

Наступним етапом трансформації суспільства і держави на шляху до демократичного соціалізму є досягнення економічного демократизму. Такий стан розвитку суспільства і держави передбачає запровадження демократичних принципів управління у сферах господарювання, виробництва і підприємництва; широку участь трудящих та їхніх професійних спілок в управлінні як державними, так і приватними підприємствами, як у межах регіону, так і на рівні держави; розвиток соціального партнерства; створення держави загального добробуту (соціальної держави). Водночас в концепції соціально-правової держави соціал-демократії “держави загального добробуту” і “соціальна держава” розглядаються як тотожні поняття.

Наступним етапом розвитку демократичного соціалізму є встановлення соціальної демократії – вищої стадії розвитку суспільства і держави, за якої мають бути забезпечені демократизація всіх сфер життєдіяльності суспільства, комплекс громадянських, політичних, економічних і соціальних прав людини, а також мають бути наповнені реальним змістом основні цінності демократичного соціалізму: свобода, справедливість і солідарність.

У розділі стверджується, що концепція соціально-правової держави стала основою ідейно-політичних програм практичних дій західної соціал-демократії і консолідуючим чинником, який об’єднував інших суб’єктів політичного процесу в питаннях визначення напряму суспільної трансформації, створення соціальних механізмів гарантування і реалізації прав і свобод людини і громадянина, забезпечення соціальної безпеки.

На основі аналізу доводиться, що фактично з перших років свого утворення соціал-демократичні партії почали здійснювати цілеспрямовані заходи щодо

втілення в життя свого суспільного ідеалу демократичної державності соціально-правового характеру. Домагаючись розвитку інститутів громадянського суспільства і використовуючи їх, соціал-демократи шляхом входження до органів державної влади, а також до органів місцевого самоврядування впливали на формування соціальної політики і намагалися втілювати її в практику державотворення. На основі аналізу емпіричного матеріалу у розділі з'ясовані особливості практичних заходів соціал-демократів Австрії, Бельгії, Великої Британії, Данії, Німеччини, Норвегії, Швеції з реалізації своїх партійних програм щодо побудови соціально-правових держав.

Зазначається, що особливої цінності досвід західної соціал-демократії набуває для перехідних суспільств, у тому числі й України, які переймаються проблемами побудови соціально-правової держави, намагаючись водночас “вписатись” у процеси світової інтеграції. Насамперед, – це врахування досвіду соціал-демократичних урядів з питань юридичного і організаційного забезпечення процесів демократизації суспільного і державного ладу, створення умов для розвитку інститутів громадянського суспільства, становлення політичного та ідеологічного плюралізму; здатність поступатись власними політичними амбіціями і співпрацювати в коаліції з іншими політичними силами на принципах компромісу і толерантності задля створення умов по втіленню в життя основних принципів соціально-правової держави. По-друге, це досвід визначення перспектив модернізації економіки на принципах соціалізації; гарантування і забезпечення розвитку всіх форм власності, багатоманітності організаційно-правових форм підприємницької діяльності; узгодження державного регулювання економіки з механізмами ринкового саморегулювання; досвід юридичного забезпечення участі трудящих в управлінні виробництвом шляхом акціонування, функціонування системи соціального контролю. По-третє, це досвід здійснення радикальних соціально-економічних заходів, спрямованих на прискорення структурної перебудови суспільного виробництва (науки, промисловості, сільського господарства, транспорту, сфер торгівлі і послуг, управління, освіти, охорони здоров'я, охорони природи і т.п.) за умови орієнтації на максимально можливе врахування різнобічних інтересів суспільства і забезпечення нагальних потреб широких верств населення. Це також досвід ефективного регулювання процесів вивільнення працівників у зв'язку із запровадженням нових технологій, автоматизацією виробництва та заміни тих кадрів, які не відповідають вимогам необхідної кваліфікації і компетентності і створення дієвих компенсаційних механізмів соціального забезпечення груп і верств населення, які більшою мірою потерпають від негативних наслідків структурних змін в суспільстві. Заслужує також на увагу досвід західної соціал-демократії в створенні гарантій і юридичних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, а також системи соціальної безпеки.

Втім автор зазначає, що ідея економічного прогресу, яка була стрижнем модернізації західних суспільств наприкінці ХХ ст., набула нового змісту. Глобалізаційні процеси як результат розвитку світової економіки, наукового та інформаційного прогресу суттєво вплинули на економічну, політичну і соціальну

сфери життєдіяльності як окремих суспільств, так і світового співтовариства загалом. Змінилась структура суспільних відносин, міжнародний аспект став у них провідним і почав суттєво впливати на загальний їхній зміст, стимулювати процеси дальшої трансформації функцій держав, формування нормативно-правових актів міжнародних організацій, актуалізував необхідність гармонізації норм національного і міжнародного права.

У розділі зазначається, що створення транснаціональних корпорацій, глобалізація ринків капіталу і грошей, товарів і послуг унеможливили проведення соціальної політики традиційними методами. Під впливом міжнародної конкуренції почала зазнавати постійного тиску бюджетна політика національних держав. Зниження податкових ставок, вимушене надання податкових пільг інвесторам з метою залучення їхніх капіталів, посилення конкуренції на ринку праці, зумовленої трудовою міграцією і зменшення зайнятості населення скоротили доходи до державних бюджетів і збільшили їх видаткову частину. Вимушена економія грошових коштів спричинила здешевлення соціальних програм, тому соціал-демократичні партії змушені проводити політику обмеження та скорочення послуг у багатьох соціальних сферах, аби пристосуватися до бюджету, на який вони не можуть більше впливати.

Наголошується, – в сучасних умовах необхідно враховувати, що на ідейно-теоретичному рівні ідеї соціально-правової держави протистоїть ідеологія глобалізму, основою якої є концепція “відмирання держави”, “свобода торгівлі і підприємницької діяльності”, “невтручання держави в економіку”, яка генерується і підтримується транснаціональними корпораціями. Прибічники глобалізму заявляють про кінець соціал-демократичного періоду, оскільки його місія в промислово розвинених країнах від часу встановлення демократії і створення соціальної держави виконана. Вони впевнені, що втручання держави в економічну сферу обмежує індивідуальну свободу, а її завданням є лише забезпечення правового порядку і недоторканості приватної власності, яка є головною гарантією свободи. Принцип верховенства права неоконсерваторами тлумачиться не тільки як підкорення виконавчої влади закону, а і як невтручання законодавчої влади у сферу особистої свободи і невідчужуваних прав людини, а однією з головних ознак правової держави визнається верховенство приватного права над публічним і над самою конституцією.

Автор піддає критиці позицію глобалістів стосовно того, що головними суб'єктами економічних відносин мають бути транснаціональні корпорації, а не національні держави, наголошуючи при цьому, що при розробці вітчизняної моделі соціально-правової держави слід враховувати, що негативний вплив на імідж соціально-правової держави чинять також породжені глобалізацією економіки і новітніми технологіями екологічні проблеми, а також деякі захворювання, що набувають ознак епідемії, подолання яких окремим державам не під силу. Зазначені чинники загрожують руйнацією визначальним засадам соціально-правової держави, що створює небезпеку втрати соціал-демократією політичного іміджу і зменшує до неї довіру населення, а також знижує можливості реалізації програми побудови демократичного соціалізму. Існує ще один чинник,

який потребує переосмислення характеру взаємозв'язків суспільства і держави й окреслення перспектив їх дальшої модернізації. Це – суттєві зміни в структурі соціально-політичних рухів західних країн, які не віддзеркалені в новітніх наукових публікаціях з досліджуваної проблеми. З'ясування суті цього чинника, особливостей його виникнення і тенденцій, зазначає автор, дає відповідь на питання про причини послаблення позицій соціал-демократії та втрати привабливості їх суспільного ідеалу.

На основі аналізу відстоюється теза, що у громадянському суспільстві з притаманним для нього політичним плюралізмом, який гарантується правом і забезпечується державою, сформувався новий тип політичної культури, котра сприяла появі нових сильних (їх часто називають “народними”) партій, будова і організація діяльності яких не відповідає усталеним політичним традиціям. Зазначене не враховується в багатьох сучасних дослідженнях. Такі партії спираються не на інтереси окремих груп чи класів, а на всі верстви населення. Суттєво різняться їхні ідейні засади. На відміну від чітко окреслених ідейних програм (основних чи програм дій) партій з більшим досвідом і тривалішими традиціями, духовною основою “народних” партій є система цінностей, які визнані більшістю населення.

У четвертому розділі “Розвиток концепцій соціально-правової державності в Україні” в контексті становлення європейських теорій модернізації досліджуються особливості формування суспільного ідеалу у вітчизняній філософській та політичній думці, розвиток ідей та концептуальне оформлення теорій соціально-правової держави, а також їх трансформація в програмах перших політичних партій та урядів України на початку минулого століття. Детально з'ясовується низка політичних, економічних і соціальних чинників, які впливали на ідейно-теоретичний і практичний компонент трансформації.

Досліджено впливи на становлення ідеології державності правового характеру факту входження українських земель до різних державних утворень, а також політичних процесів, що відбувались в українському суспільстві та соціальних стресів, пов'язаних з визвольною боротьбою та спробами побудови національної держави. Водночас автор застерігає, що національний аспект у становленні вітчизняних концепцій правової і соціальної державності не варто переоцінювати. Застосовуючи обрану методологію, автор виокремлює такі основні етапи процесу становлення ідей правової державності в Україні : появу філософсько-правових і політичних поглядів мислителів Реформації щодо вдосконалення суспільного і державного устрою; ідейні надбання військової демократії періоду козацької держави; розвиток ідей правової держави у творчості представників української Просвіти; осмислення сутності суспільних відносин учасниками громадських об'єднань та їх проекти вдосконалення держави на засадах закону, рівності та справедливості; концептуальне оформлення теорій правової держави і громадянського суспільства представниками лібералізму, поява в цих теоріях окремих аспектів соціальної держави; становлення теорій

соціально-правової держави в ученнях соціал-демократичного спрямування, програмах політичних партій та перших урядів України.

Появу ідей правової держави автор пов'язує з творчістю С. Оріховського – Роксолана (середина XVI ст.), концепція суспільної модернізації якого базується на ідеї природного права, а також І. Вишенського (кін. XVI – поч. XVII ст.) який стверджував, що реалізація ідеї рівності і свободи людини й народу можлива лише за умови повернення до демократичних засад раннього християнства.

Ідеї обмеження абсолютизму та аспекти державності правового характеру, запропоновані в “Пактах і конституціях законів та вольностей війська запорозького” 1710 р. П. Орликом, К. Гордієнком (Гординським) знайшли підтримку і дальший розвиток у творчості представників української Просвіти XVII ст., а також учасників громадських об'єднань у першій половині XIX ст. в їх проектах вдосконалення держави на засадах закону, рівності та справедливості. У творчості вітчизняних мислителів цього періоду мало місце критичне переосмислення надбань світової теоретичної думки, а наукові і прогностичні компоненти їхніх концепцій щодо перспектив модернізації суспільства і держави будувались з урахуванням особливостей та тенденцій розвитку суспільних відносин, що мали місце в позбавленій державності України.

У цьому плані автором досліджена творчість прибічника теорії природного права М. Козачинського, а також Г. Сковороди (XVIII ст.), наукова діяльність якого сприяла пробудженню вітчизняної суспільної думки від політичної летаргії, з'ясований їх вплив на становлення теорії правової держави.

У розділі викладені результати дослідження творчості українських просвітників XVIII ст. І. Вансилова, Г. Козицького, Я. Костенського, М. Мотоніса, В. Рубана, Л. Січкарьова, які пропагували теорії модернізації, розроблені мислителями країн західної Європи, з'ясовані особливості поглядів Я. Козельського (XVII ст.) щодо суспільного і державного переустрою, вчення про законодавчо обмежену монархію П. Лодія (кінець XVII – поч. XIX ст.) та учення П. Юркевича (XIX ст.), який одним з перших в історії філософсько-правової думки зробив спробу наукового осмислення особливостей соціальних зв'язків та сутності громадянського суспільства. В окремому блоці результатів дослідження викладається позиція автора щодо особливостей світоглядних орієнтирів масонського руху. Зазначається, що масонство певною мірою справило позитивний вплив на поширення в Україні теорій суспільної модернізації, що були розроблені західноєвропейськими мислителями. Визначається, що масонство було своєрідним виявом світоглядно-ідейного дисиденства, сприяло об'єктивізації осмислення сутності суспільних відносин, визнанню недосконалості державного ладу, пропагувало ідеї моральності, поширення доброчинності і благочестя у поєднанні з суворим виконанням чинних законів, що мало забезпечити підвищення добробуту людей і загального щастя.

Концептуальне оформлення теорій правової держави і громадянського суспільства розпочалось, на думку автора, з середини XIX ст. у творчості фундаторів ліберального руху М. Костомарова та Г. Андрузького та їх проектах державного переустрою, основними аспектами яких були: визнання верховенства

права, поділу влад, а інтереси народу вважалися єдиним критерієм історичної оцінки. На основі аналізу ідейно-теоретичної спадщини і політичних процесів зазначається, що у другій половині XIX ст. в суспільно-політичній думці України мало місце даліше утвердження ліберальних тенденцій: вимог економічної свободи; обмеження втручання держави в економіку; розвитку демократії та основної її форми – парламентаризму; створення системи гарантій та забезпечення прав і свобод особистості; створення механізмів забезпечення національного суверенітету, верховенства права. Аналізуються ідеологічні, політичні, економічні та соціальні чинники, комунікативні зв'язки, які сприяли становленню лібералізму, який давав у той час відповідь на питання про перспективи дальшої модернізації суспільства, сприяв занепаду системи народницьких поглядів, став ідейною основою формування прогресивного соціально-політичного руху на українських землях.

У розділі зазначається, що на відміну від західного лібералізму, який спирався на середній клас – основну соціальну силу, що стимулювала формування багатьох інститутів громадянського суспільства, виразником і генератором ліберальних ідей правової держави в Україні стали представники творчої та наукової інтелігенції. Незважаючи на консервативні тенденції в підросійській Україні, супротив ліберальним ідеям з боку офіційної влади, а також несприйняття ідеології лібералізму окремими верствами населення, які вважали його чужим, він поступово утверджувався в українському суспільстві і сприяв становленню політичного плюралізму, формуванню різних соціально-політичних рухів: соціал-демократії, консерватизму, націоналізму, марксизму, в ідеологіях яких ідея правової держави зазнавала надалі трансформації – від її подальшого розвитку в теоріях соціально-правової держави, як більш досконалої форми політичної організації суспільства, до її заперечення. Водночас наголошується, що на відміну від ліберальної ідеології Заходу, яка була спрямована на формування особливого типу політико-правової культури, головним аспектом котрої був індивідуалізм, вітчизняний лібералізм, виокремлюючи людину як основний суб'єкт в системі суспільних відносин і визнаючи її найвищою соціальною цінністю, обстоював ідею громадянства. Самоврядність громади в межах повноважень, установлених демократичним законом, ідеологами українського лібералізму вважалась провідним чинником втілення суспільного ідеалу правового характеру в соціальну практику.

Принципи демократії, гуманізму, верховенства права, визначення людини найвищою соціальною цінністю, визнання необхідності врівноваження відносин держави і суспільства на засадах правового закону, забезпечення прав і свобод людини, що були основними ідеями лібералізму, були надалі розвинуті в державно-правових концепціях соціал-демократичного спрямування. Фундатори української соціал-демократії у своїх філософсько-правових і політичних концепціях пропонували шляхи соціального примирення різних соціальних страт суспільства, механізми усунення соціальних суперечностей і чинників загроз соціальній безпеці, а підґрунтям і умовою вдосконалення суспільного й державного ладу вважали поступові реформи соціальної, економічної і політичної

сфер. Автор стверджує, що особливістю вітчизняних теоретичних концепцій соціально-правової держави були два взаємопов'язані компоненти: соціалізація правової держави і здобуття національного суверенітету.

У розділі доведено, що з творчості В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Франка, С. Подолинського, М. Павлика, О. Терлецького, Ю. Бачинського у філософсько-правовій і політичній думці України починається дослідження сутності та тенденцій дальшої трансформації правової держави у взаємозв'язку з громадянським суспільством, його самоврядних інститутів, обґрунтування ідеї визначення меж втручання держави у справи суспільства, визначення конкретних функцій держави і побудови механізмів забезпечення прав людини.

У розділі зазначається, що лібералізм частково виконав в Україні свою світоглядну, теоретико-прогностичну і практичну функцію – він став підґрунтям новітніх теоретичних концепцій модернізації держави, а також сприяв становленню в Україні політичного плюралізму. На його демократичних принципах формувалась ідеологія перших політичних партій, що виникали в той час. Але зазначені чинники, а також практика побудови ліберальної держави в країнах Заходу стали підставою для сумнівів щодо її можливостей. Механізм правової держави, що формувався в умовах утвердження громадянського суспільства в країнах континентальної Європи і США, виявився нездатним ефективно запобігати чинникам загроз соціальної безпеці. Ліберальні ідеї щодо забезпечення державою охоронних функцій, невтручання держави в приватно-правові відносини почали втрачати свій сенс на тлі недостатнього забезпечення економічних і, особливо, соціальних прав людей. Як свідчила державотворча практика, соціальні можливості правової держави виявились обмеженими. Авторитету буржуазної держави шкодили формальні обмеження участі народу в управлінні суспільними справами, цензи на участь у представницьких органах. З огляду на це в суспільній думці почала наростати соціалістична і демократична критика правової держави, почалось переосмислення її ролі у житті суспільства, з'явились вимоги щодо розширення участі держави в нормативному регулюванні економічних процесів з метою запобігання соціальними негараздам, здійснення державою соціальних функцій: законодавчого забезпечення порядку і процесу використання робочої сили і впорядкування тривалості робочого часу; створення системи соціальних послуг; забезпечення охорони здоров'я; реформування освіти тощо.

У розділі стверджується, що серед основних напрямів філософсько-правової і політичної думки тогочасної Галичини і підросійської України – націоналістичного (народовського), клерикального, консервативного, марксистського – домінував соціал-демократичний. Визначальні ідеї соціал-демократії: рівність, соціальна солідарність, узгодження індивідуальної свободи і суспільного інтересу поклали в основу своїх наукових концепцій щодо модернізації держави М. Туган-Барановський, Б. Кістяківський, С. Дністрянський, Ф. Тарановський, праці яких ґрунтовно проаналізовані у розділі. З'ясовано розуміння сутності цими вченими правового і соціального аспектів державності, перспектив їх практичного втілення в державотворенні. В окремому блоці

дослідження викладаються особливості трансформації ідей соціально-правової держави у програмах перших політичних партій урядів України, визначаються фактори, які заважали концептуальному оформленню цих ідей до рівня науково обґрунтованих теорій суспільного розвитку, а також чинники, які стали на заваді реалізації обраного суспільного ідеалу в житті на початку ХХ століття.

У п'ятому розділі **“Теоретичні та практичні проблеми розбудови механізму соціально-правової держави в сучасній Україні”** розглядаються проблеми та перспективи вдосконалення органу загальнонаціонального представництва та інституту глави держави, тенденції адміністративної реформи в контексті легітимації виконавчої влади, а також політико-правові питання вдосконалення судової влади.

Аналізуючи політичні процеси і результати реформування українського суспільства автор зазначає, що ефективність модернізаційних намагань значною мірою залежить від визначення чітких орієнтирів розвитку і параметрів вітчизняної моделі соціально-правової держави, завершення створення засад правової державності і визначення її соціальних функцій. При розробці моделі соціально-правової держави мають бути визначені межа державного патерналізму та обсяг участі інститутів громадянського суспільства і, зокрема, органів місцевого самоврядування в реалізації соціальних програм, наданні адресної допомоги верствам, що цього потребують. Водночас у законодавчому порядку має бути визначена межа впливу держави на суспільні відносини, оскільки розширення її впливу на різні сфери життєдіяльності соціуму обмежує свободу громадян і їх об'єднань, порушує паритет відносин з громадянським суспільством. Зазначається, що практика реалізації конституційних положень з формування засад демократичної держави правового і соціального характеру актуалізує проблему побудови сучасного механізму такої держави, здатного реалізовувати її завдання і функції. Рівень актуалізації проблеми побудови ефективного державного механізму підвищується у зв'язку з тим, що він відіграє провідну роль у політичній системі перехідного суспільства. В умовах слабких демократичних традицій він може здійснювати як позитивні, так і негативні впливи на трансформаційний процес, сприяти прогресу або стримувати його. У перехідному суспільстві навіть за умови законодавчого визначення напрямів модернізації залишаються можливості альтернативних варіантів побудови держави нової якості, вибір яких за умови недостатньо структурованого громадянського суспільства залишається за державою. У цьому плані відстоюється позиція, що перед суспільством, яке здійснює завдання з побудови державності правового і соціального характеру серед першочергових мають бути вирішені у взаємозв'язку чотири групи завдань.

По-перше, має бути здійснена системна перебудова державного механізму та його складників – органів держави, зміна його змісту, сутності, функцій, узгодження організаційної структури. Має бути також вирішена низка проблем з дальшої оптимізації системи стримувань і противаг, уточнення юридичного статусу і повноважень глави держави, парламенту, уряду. По-друге, в юридичному порядку має бути визначена межа регулюючого втручання механізму держави в

економіку, його конкретні функції щодо здійснення структурних економічних реформ, завдання щодо формування соціально-зорієнтованої економіки. По-третє, мають бути вирішені питання щодо: обмеження держави правом у її відносинах з громадянським суспільством; створення правових механізмів розвитку місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства; запровадження принципу субсидіарності в практику відносин держави і органів місцевого самоврядування. По-четверте, має бути створений ефективний юридичний механізм захисту прав людини.

Посилаючись на результати дослідження модернізаційних процесів у суспільствах соціальної демократії та узагальнюючи різні наукові позиції автор зазначає, що зміна сутності держави, перехід її до нової якості може відбутись лише за умови системних, цілеспрямованих, юридично забезпечених змін в економічній, соціальній, культурній сферах суспільного життя, а також у політичній, особливу роль в якій відіграє державний механізм – система органів, які виконують завдання держави й реалізують її функції. Тому серед різновидів модернізації якісна перебудова державного механізму, політична модернізація є важливим показником спроможності політики сприймати зміни, інновації, гнучко реагувати на виклики часу. Вона характеризується здатністю виступати основою і гарантом не лише політичної, а й соціальної стабільності.

Державний механізм є вирішальним засобом здійснення будь-яких реформ. Реалізуючи призначення демократичної, соціально-правової держави у межах повноважень, визначених законом для кожного його органу, способом нормативного регулювання, організаційно-розпорядчої діяльності, а також примусу, він має створювати умови для реалізації прав і свобод громадян, надання їм соціальних послуг, гарантувати соціальну безпеку. Проте в сучасних дослідженнях проблема соціальної безпеки не розглядається в контексті функціонування державного механізму та його ролі у здійсненні заходів з усунення чинників загроз соціальній безпеці. Згадані дослідження спрямовані в основному на з'ясування економічних, інформаційних, екологічних та інших небезпек, що не дає повного уявлення про генезу і сутність загроз соціальній безпеці в цілому, ускладнює вироблення дієвих механізмів щодо усунення чинників загроз, які існують у перехідному суспільстві. Стверджується, що багато в чому загрози і небезпеки в зазначених сферах є похідним, вторинним наслідком політичних рішень, що приймаються в структурах державного механізму і можуть бути результатом дій чи бездіяльності певних суб'єктів суспільних відносин, відповідних державних владних інститутів, їхніх посадових осіб, відсутності або недосконалості правового регулювання окремих сфер суспільних відносин. Тому не можна погодитись з поглядом представників офіційної влади, які визнають тільки економічні небезпеки і пояснюють їх системною кризою, що триває в Україні. Наголошується на необхідності дослідження аспектів більш високого рівня – соціальної безпеки, а також однієї з найважливіших її підсистем – політичної безпеки, оскільки саме у сфері політики формуються орієнтири внутрішнього і зовнішнього функціонування держави, програми суспільного розвитку, виробляються механізми їх реалізації, приймаються відповідні рішення,

які можуть сприяти прогресу або стримувати його, викликати негативні наслідки, конфлікти й небезпеки. Виходячи з загального інтересу в цій самій сфері формуються засади соціальної безпеки, стимулюються відповідні рішення законодавчого органу щодо її правового забезпечення.

Зазначається, що саме безпека є тим засадничим компонентом, що об'єднує індивідів у політичну організацію (державу) і потребує координації зусиль членів усього суспільства задля досягнення індивідуальних, групових чи загальних інтересів. Таким специфічним координатором відносин між соціальними категоріями, групами та окремими індивідами щодо досягнення особистої і загальної безпеки стає політика, яка, втілюючись у праві, безпосередньо впливає на суспільні відносини, забороняє певні шкідливі дії, конфлікти, що загрожують існуванню суспільства, або стимулює позитивну діяльність, спрямовану на його розвиток. Тобто безпека кожної особи і суспільства в цілому залежить від спрямованості та якості політики, здійснюваної державним механізмом, досконалості законодавства, яке повинно гарантувати таку безпеку через установлення дозволів, заборон і примусу.

Саме політична сфера, політичні інтереси держави, народу, суспільства і громадян є об'єктом політичної безпеки. У сучасному перехідному суспільстві серед згаданих інтересів насамперед слід відзначити демократичні цінності, утвердження авторитету закону і верховенства права, політичний, економічний та ідеологічний плюралізм, рівність усіх форм власності, свободу підприємництва, досягнення яких забезпечить ефективне подолання кризових явищ, підвищить матеріальний і духовний рівень життя людей, сприятиме консолідації суспільства, ствердженню суверенітету держави. Водночас зазначається, що чинне законодавство, скероване на забезпечення цих інтересів, регулювання відносин у політичній сфері в цілому, не може забезпечити її стабільність. Закони, особливо ті, що стосуються політичної сфери, ухвалюються протягом усього періоду становлення державності України в умовах жорсткого політичного протистояння, а досягнутий при цьому консенсус має місце лише на стадії ухвалення закону, руйнуючись на стадії його виконання. Водночас на різних стадіях законодавчих процедур для задоволення корпоративних інтересів і досягнення "консенсусу" з проектів вилучається багато норм і окремих положень, що породжує суперечності, суттєві прогалини в матерії того чи іншого закону, створюючи цілу низку загроз політичній безпеці.

Із застосуванням функціонального методу у розділі досліджується участь інституційних елементів механізму держави у політичному процесі, їх роль у визначенні стратегії і тактики утвердження правового і соціального аспектів державності та її подальшої модернізації. З метою підвищення ефективності модернізаційних процесів обґрунтовується необхідність визначення юридичного статусу, повноважень та функцій таких елементів державного механізму: глава держави, парламент, уряд, судова влада, прокуратура. Розглядається сутність та напрями політичного реформування, перспективи парламентської, адміністративної, судової реформ та реформи місцевого самоврядування.

У висновках наводяться основні результати дослідження сутності, ідейно-теоретичного і практичного компонентів становлення соціально-правової держави як політичного ідеалу і реального явища та проблем її політичної модернізації в Україні і в світі в умовах глобалізації, що виносяться на захист.

– Зазначається, що з кінця минулого століття у вітчизняній гуманітарній науці має місце активізація досліджень інституту державності і суттєва зміна їх спрямованості. Із середини дев'яностих років провідними проблемами таких досліджень стають: з'ясування особливостей становлення держави як провідного елемента правової системи, визначення її ролі, функцій та призначення у суспільстві, що трансформується. Певна увага почала приділятися з'ясуванню громадянського суспільства та його інститутів, форм демократії, правового і соціального аспектів державності.

– Грунтовний аналіз досліджуваної проблеми дає підстави дійти висновку, що в галузях соціальної філософії, філософії права, теорії держави і права з'явилися праці, які можуть бути використані у визначенні напрямів подальшої трансформації суспільства і держави в Україні. Втім системне дослідження зазначених наукових праць і нормативно-правових актів, прийнятих суб'єктами правотворчості з метою створення правових засад соціально-правової держави, формування вітчизняної її моделі і, особливо, визначення перспектив її політичної модернізації не можуть бути повними і об'єктивними без відповідного комплексного політологічного дослідження. Наукові здобутки зазначених гуманітарних наук мають бути збагачені за допомогою методології, а також когнітивної, евристичної, прогностичної та інших функцій політичної науки.

– З урахуванням зазначеного, автором за допомогою методологічного інструментарію політичної науки визначені шляхи подолання розриву між ідеологією суспільного реформування і практичними заходами з реалізації політичного ідеалу, механізми політичної модернізації соціально-правової держави з оглядом на реалії світового цивілізаційного процесу.

– Із застосуванням методу компаративістики в дисертації здійснено переосмислення наукових концептів щодо особливостей правового і соціального аспектів державності як політичного ідеалу і соціального явища. Здійснено ретроспективне дослідження процесів становлення цих складників держави в соціальній практиці країн стабільної демократії. Особлива увага при цьому приділялася з'ясуванню антропологічного аспекту становлення і модернізації соціально-правової держави, тоді як у більшості наукових досліджень з цієї проблематики досліджувалися в основному політичні процеси.

– Із застосуванням обраних методів у дисертаційному дослідженні визначені загальні і особливі риси соціально-правових держав, здійснена їх типологізація, означені координати та тенденції реформування українського суспільства, з'ясована генеза та сутність чинників загроз соціальній безпеці, які ускладнюють процеси становлення соціальної демократії.

– Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що процес політичної модернізації, який має сприяти подальшому утвердженню

демократичного правового режиму і соціалізації функцій держави в Україні, є суперечливим і непослідовним. Реалізація продекларованого Основним Законом політичного ідеалу – соціально-правової держави не набула системного характеру. Як і раніше, спостерігається відставання юридичного забезпечення процесу модернізації. Офіційна влада не приділяє належної уваги рекомендаціям учених, віддаючи перевагу емпіричним методам реформування, переважно орієнтуючись на досвід західних країн. При цьому не враховується, що українське суспільство стикнулося з проблемами, невідомими для держав західної демократії. Після конституційного визначення напряму суспільної трансформації – побудови державності соціально-правового характеру постала складна, багатоаспектна проблема одночасного формування як правового, так і соціального аспектів держави.

Вирішення цієї проблеми ускладнюється недостатньою структурованістю громадянського суспільства, недосконалістю його інститутів, нестабільністю демократії а також авторитарним компонентом, відчутним на всіх етапах формування і здійснення державної влади. Залишаються ураженими авторитаризмом сфери правотворчої і правозастосовчої діяльності. Мають місце факти первинної нормотворчості Глави держави і Уряду. Всупереч вимогам ст. 92 Конституції України окремі сфери суспільного життя продовжують регулюватися не законами, а підзаконними нормативно-правовими актами, що не відповідає принципам верховенства права і законності. У прийнятті нормативно-правових актів та їх тлумаченні на стадіях правозастосовчої діяльності присутній суб'єктивний фактор. Зміст законів і підзаконних актів “підганяється” під інтереси чільників державних органів, політичних партій, фінансово-промислових груп. Залишаються не визначеними на законодавчому рівні повноваження та функції органів держави. Мають місце непоодинокі факти порушення політичних, економічних і соціальних прав громадян.

– Формування правового аспекту державності гальмується також недостатнім рівнем політико-правової культури суспільства. Тобто визначальні ознаки правової держави в Україні лише формуються. Тому умовою і гарантією становлення соціального аспекту державності є права держава з її атрибутами: демократичним устроєм суспільного і державного ладу; поділом влади; верховенством права; взаємною відповідальністю держави і особи; утвердженням ідеї народного суверенітету; визнанням народу єдиним джерелом державної влади, а людини – найвищою соціальною цінністю; наявністю ефективних механізмів гарантування, забезпечення і захисту прав і свобод людини. Лише в умовах сформованої правової держави можуть бути створені юридичні засади і забезпечений перехід від ліберальної до соціально-зорієнтованої економіки, може відбутись ефективно формування інститутів громадянського суспільства: місцевого самоврядування населення, благодійних фондів, пенсійних та страхових структур приватної форми власності тощо, які у соціально-правовій державі поряд з її органами і установами відіграють важливу роль у вирішенні соціальних проблем, наданні соціальних послуг, створенні недержавних фондів фінансування соціальних програм.

– Соціальний і правовий аспекти є показниками якості держави як особливого соціального феномена, які формуються у діалектичному взаємозв'язку з громадянським суспільством і на його вимогу. Така держава посідає провідне місце в системі соціальних механізмів забезпечення комплексу прав людини і громадянина. Соціально-правова держава – це політична організація суспільства, влада якої будується за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, яка впорядковує життя суспільства на принципах демократії, верховенства права, справедливості і гуманізму, визнає, гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина; забезпечує умови для досягнення високого рівня добробуту всіма його членами, усунення соціальних загроз, здійснення комплексу захисних функцій для громадян, які цього потребують.

– Дослідження світового трансформаційного процесу дає підстави дійти висновку, що у сучасних умовах постало завдання модернізації соціально-правової держави. Політична модернізація держави є прогресивним напрямом її трансформації, складним процесом у єдності двох його компонентів: ідейно-теоретичного та практичного.

– Процеси глобалізації, подальший розвиток інформаційних технологій, науковий прогрес справляють суттєвий вплив на економічну, політичну і соціальну сфери окремих суспільств, багатьох регіонів і світового співтовариства в цілому. Зазначене, а також висока мобільність трудових ресурсів, глобалізація ринків капіталу, товарів і послуг унеможливили проведення соціальної політики традиційними методами, що має бути враховане при розробці вітчизняної моделі соціально-правової держави, визначенні стратегії і тактики втілення її в практику.

Мають бути також враховані тенденції посилення критики соціально-правової держави з боку прибічників глобалізації, які принижують роль сучасної держави, вважають головними суб'єктами економічних відносин транснаціональні корпорації, а не національні держави, пропагують ідеї відмирання держави, свободи торгівлі і підприємництва, невтручання держави в економіку, тому, що втручання, на їх думку, обмежує індивідуальну свободу.

– Пропонується зважати на те, що орієнтирами політичної модернізації сучасної соціальної держави в західних країнах визнаються відмова від патерналізму і подальше втілення принципу субсидіарності в соціальній політиці, створення засад “сприяючої держави”, формування ініціативності і відповідальності кожного за покращення свого добробуту.

Поряд з цим йдеться про необхідність розширення функцій держави в питаннях забезпечення миру і боротьби з тероризмом; сталого розвитку; екологічної безпеки; зменшення промислового тиску на навколишнє природне середовище; корекції основних напрямів діяльності держави у створенні соціально-відповідальної економіки; створення умов для інвестування в соціальну сферу; покращення інфраструктури; забезпечення розвитку нових технологій з метою збільшення робочих місць, що перевищувало б рівень безробіття.

– Теоретичні положення і практичні заходи з модернізації соціально-правової держави в демократичних самодостатніх країнах мають бути виважено враховані в Україні з урахуванням завдань з одночасного формування як

правового так і соціального аспектів державності, а також намагань “вписатись” в процеси світової інтеграції. Концепція становлення і модернізації соціально-правової держави в Україні має бути розроблена з урахуванням історичних, національних, культурних традицій та інших особливостей.

Основні положення вітчизняної теорії соціально-правової держави з урахуванням зазначених чинників були запропоновані у філософських і політико-правових концепціях кінця XIX – початку XX століття, а також у програмах перших політичних партій соціал-демократичного напрямку, які з об’єктивних причин не пройшли перевірку практикою. Раціональні положення цих концепцій, які переосмислені вітчизняними вченими в низці проаналізованих наукових досліджень з урахуванням реалій сьогодення, сучасного соціально-економічного становища, геополітичного положення та перспектив розвитку України, можуть претендувати на визнання їх ідейно-теоретичною основою політичної модернізації українського суспільства. Зазначені позитивні тенденції наукового пізнання соціальної дійсності відповідають вимогам суспільства, яке прагне досягти високих соціальних стандартів життя і визнає необхідність розробки зрозумілого, реального і ефективного проекту реформ.

– Прогностичні напрацювання гуманітарної науки мають бути підтримані і враховані владою. В плані інтенсифікації практичних намагань з досягнення обраного політичного ідеалу, офіційній владі та іншим суб’єктам політичного процесу слід перейти від констатації стану сучасного суспільства та його кризових тенденцій до запровадження конкретних комплексних заходів з наповнення реальним змістом конституційних положень щодо демократичного, правового і соціального характеру держави, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи гарантуються і забезпечуються.

Чільникам владних органів бажано зважити на наукові пропозиції, а керівникам політичних рухів необхідно припинити маніпулювання суспільною свідомістю, перманентні намагання накидати суспільству ідеологію своїх партій. Необхідно об’єднати зусилля у напрямі реалізації конституційних положень з утвердження правового аспекту державності як умови її подальшої модернізації і створення юридичних засад формування гуманістичної соціальної політики, реформування відповідно до цього відносин держави і економіки, створення матеріальних засад становлення соціального аспекту держави, визначення чітких її соціальних функцій і системи соціальних послуг, які вона реально зможе надавати населенню.

– Важливим компонентом модернізаційних заходів має стати реформа правової системи згідно принципів демократизму, верховенства права і правового закону, що забезпечить розвиток і повноцінне функціонування інститутів громадянського суспільства, без чого неможливо запровадити у суспільне життя засади соціальної державності: свободу, справедливість, солідарність, забезпечити конкуренцію між державою і громадянським суспільством у соціальній сфері.

– У контексті цієї реформи необхідно розробити та запровадити правові механізми з розвитку позитивної юридичної відповідальності громадян, стимулювання ініціативності та підприємництва, запровадження в соціальну

політику принципу субсидіарності, визначення межі соціального навантаження на державу і підвищення відповідальності кожного за свій добробут.

– Окрім зазначеного, повноцінна зміна змісту, характеру і соціального призначення держави може відбутись за умови здійснення реформи її механізму, системи державних органів, які здійснюють функції держави.

Доцільним в цьому плані є продовження конституційної реформи, квінтесенцією якої слід уважати подальшу демократизацію засад суспільного і державного ладу, усунення невідповідності між другим розділом Основного Закону, що визначає права, свободи та обов'язки людини і громадянина з іншими розділами, які передбачають механізми їх реалізації. Повинні бути завершені парламентська, адміністративна, судова реформи та реформа місцевого самоврядування як реальне втілення принципів поділу влад і народного суверенітету, а також як умова консолідації органів держави, приведення її механізму у відповідність до завдань, визначених перед державою громадянським суспільством згідно головної мети – досягнення демократичного, правового і соціального характеру держави, подолання корупції, забезпечення захисту прав громадян, створення умов і можливостей для вирішення територіальними громадами соціальних питань, їх участі у здійсненні заходів з підвищення добробуту населення і забезпечення національної безпеки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія

1. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні : проблеми становлення та модернізації / Ф. П. Шульженко. – К. : КНЕУ, 2007. – 392 с.

(Рецензія: Невмержицький Є.В. Фундаментальне дослідження // Право України. – 2008, – № 4. – с. 166 – 168.)

Розділ у колективній монографії

2. Шульженко Ф. П. Становлення громадянського суспільства та соціально-правової держави – один із важливих напрямів соціально-економічного та політичного розвитку України / Ф. П. Шульженко // Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства та держави / [Опришко В. Ф. , Шульженко Ф. П. , Гайдулін О. О. та ін.] ; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 7–73.

Статті у фахових виданнях:

3. Шульженко Ф. П. Гласність у правоохоронній діяльності – важлива умова формування політико-правової культури людини / Ф. П. Шульженко // Проблеми філософії : респ. міжвід. наук. зб. – К. : Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти України, Київський держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1991. – Вип. 88. – С. 38–42.

4. Шульженко Ф. П. Адміністративна реформа: деякі політичні та правові аспекти / Ф. П. Шульженко // Зб. наук. праць. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – Вип. 3. – С. 265–273.

5. Шульженко Ф. П. Виконавча влада: діяти на підставі і для виконання

закону. До питання про адміністративну реформу в Україні / Ф. П. Шульженко // Віче. – 1998. – № 3. – С. 3–13.

6. Шульженко Ф. П. Політична безпека України : питання впорядкування законодавства / Ф. П. Шульженко // Конституція України та проблеми систематизації законодавства : зб. наук. праць. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – Вип. 5. – С. 51–60.

7. Шульженко Ф. П. Ідея соціально-правової держави та її втілення в нормах міжнародного права / Ф. П. Шульженко // Законодавство України та міжнародне право (Проблеми гармонізації) : зб. наук. праць. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – Вип. 4. – С. 156–172.

8. Шульженко Ф. П. Політико-правові проблеми формування соціальної держави в Україні / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 2. – С. 50–61.

9. Шульженко Ф. П. Громадянське суспільство і соціально-правова держава: характер взаємовідносин / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2002. – Вип. 3. – С. 34–43.

10. Шульженко Ф. П. Соціальна, правова держава в Україні: суспільний ідеал і реальність // Сучасна Українська політика: Політики і політологи про неї. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 3. – С. 120–131.

11. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: поняття та функції / Ф. П. Шульженко. – К. : Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2002. – № 3. – С. 248–256.

12. Шульженко Ф. П. Суспільство перехідного типу : соціальна безпека та чинники загроз / Ф. П. Шульженко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 5. – С. 160–166.

13. Шульженко Ф. П. Соціальна безпека перехідного суспільства в контексті глобалізації / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. 4. – С. 23–32.

14. Шульженко Ф. П. Тенденції економічної злочинності і світові глобалізаційні процеси / Є. В. Невмержицький, Ф. П. Шульженко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 5. – С. 26–38.

15. Шульженко Ф. П. Юридична освіта в Україні в контексті Болонського процесу : соціальні аспекти // Юридична Україна. – 2004. – № 12. – С. 75–82.

16. Шульженко Ф. П. Прокуратура в механізмі соціальної правової держави: реалії та перспективи / Є. В. Невмержицький, Ф. П. Шульженко // Юридична Україна. – 2004. – № 4. – С. 63–70.

17. Шульженко Ф. П. Соціальна правова держава: становлення ідеї у філософсько-правовій думці Західної Європи і США / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 5. – С. 63–74.

18. Шульженко Ф. П. Становлення теорій соціально-правової держави в Україні (XVIII – поч. XX ст.) / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання

економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2006. – Вип. 6. – С. 52–68.

19. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава і економіка: проблеми взаємозв'язку / Ф. П. Шульженко // Стратегія економічного розвитку України : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2006. – Вип. 19. – С. 44–50.

20. Шульженко Ф. П. Філософсько-правові проблеми вдосконалення судової влади в сучасній Україні / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. 7. – С. 76–91.

21. Шульженко Ф. П. Філософсько-правові питання класифікації соціальних держав / Ф. П. Шульженко // Юридична Україна. – 2008. – № 3. – С. 15–25.

22. Шульженко Ф. П. Розвиток ідеї соціально-правової держави соціал-демократією західних країн / Ф. П. Шульженко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 50–60.

23. Шульженко Ф. П. Трансформація ідеї соціальної правової держави в теоретичних концепціях західної соціал-демократії / Ф. П. Шульженко // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць / ред. кол. : О. Д. Крупчан (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2008. – Вип. 7. – С. 46–56.

24. Шульженко Ф. П. Проблеми взаємозв'язку парламента і глави держави в контексті політичної модернізації / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2008. – Вип. 8. – С. 16–29

Публікації в інших виданнях

25. Шульженко Ф. П. Громадянське суспільство та соціальна правова держава // Правознавство : підручник / [Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І та ін] / за заг.ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 16–24.

26. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник / Ф. П. Шульженко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 464 с.

27. Шульженко Ф. П. Держава і право в світовій політико-правовій думці : курс лекцій / Ф. П. Шульженко. – К., 1997. – 212 с.

28. Шульженко Ф. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для самост. вивч. дисц. / О. О. Гайдулін, О. В. Перепадя, Ф. П. Шульженко. – К. : КНЕУ, 2007. – 192 с.

29. Шульженко Ф. П. Держава і право у суспільно-політичній думці України : основні етапи розвитку / Ф. П. Шульженко. – К. : Логос, 1995. – 88 с.

30. Шульженко Ф. П. Формування ідеї громадянського суспільства та правової держави в західноєвропейській філософії XVII – XVIII століть / В. Г. Семенов, В. М. Шаповал, Ф. П. Шульженко. – К. : РВВ КІВС при УАВС, 1995. – 96 с.

31. Шульженко Ф. П. Основні етапи розвитку української політико-правової ідеології / Ф. П. Шульженко. – К. : РВВ КІВС при УАВС, 1995. – 96 с.

32. Шульженко Ф. П. Политическая и правовая культура сотрудников государственных силовых структур / Ф. П. Шульженко. – К. : РИО КИВД при УАВД, 1995. – 90 с.

33. Шульженко Ф. П. Розвиток державно-правових поглядів політичними партіями першої чверті ХХ століття в Україні / Ф. П. Шульженко. – К. : РВВ КІВС при УАВС, 1996. – 20с.
34. Шульженко Ф. П. Корупція і національна безпека / Є. В. Невмержицький, Ф. П. Шульженко. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 194 с.
35. Шульженко Ф. П. Вибори. Референдум / В. Ф. Погорілко, Ф. П. Шульженко // Коментар до ст. 69 Конституції України. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 169–172.
36. Шульженко Ф. П. Територіальні громади / Ф. П. Шульженко // Закон про місцеве самоврядування в Україні : наук.-практ. коментар. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 27–29.
37. Шульженко Ф. П. Становлення державно-правової ідеології в Україні в XVI – початку XVII ст. / Ф. П. Шульженко // Ідеологія державотворення в Україні : історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 листопада 1996. – К. : Генеза, 1997. – С. 134–136.
38. Шульженко Ф. П. Органи управління в механізмі держави: деякі аспекти реформування / Ф. П. Шульженко // Інститут законодавства Верховної Ради України : матеріали наук.-практ. конф., листопад, 1997. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – С. 260–261.
39. Шульженко Ф. П. Деякі проблеми становлення парламентаризму в Україні / Ф. П. Шульженко // Проблеми державотворчості і входження України у світове співтовариство : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25 квітня 1998. – К. : Міжнародний інститут лінгвістики та права, 1998. – С. 160–164.
40. Шульженко Ф. П. Правова держава як гарант соціальної безпеки: ідея та її реалізація в міжнародно-правових актах / Ф. П. Шульженко // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., жовтень, 1998. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 182–188.
41. Шульженко Ф. П. Деякі політико-правові аспекти корупції в Україні. // Проблеми державного будівництва в Україні / Ф. П. Шульженко // Актуальні питання державного будівництва і подолання кризових явищ у суспільстві : матеріали Всеукр. наук. конф. – К. : Міжнародний інститут лінгвістики та права, 1999. – С. 22–24.
42. Шульженко Ф. П. Парламент у механізмі соціальної держави: проблеми вдосконалення юридичного статусу / Є. А. Тихонова, Ф. П. Шульженко // Парламентаризм в Україні: теорія і практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України, 26 червня 2001 р. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. – С. 336–341.
43. Шульженко Ф. П. Юридична освіта в Україні і Болонський процес: проблеми інтеграції / Ф. П. Шульженко // Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ; відп. ред. В. Ф. Опришко. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 223–224.

АНОТАЦІЯ

Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню ідейно-теоретичного та практичного компонентів становлення соціально-правової держави як політичного ідеалу і реального соціального явища. Політологічний аналіз історичного процесу формування цього суспільного ідеалу в світовій і вітчизняній політичній думці та становлення державності соціально-правового характеру в самодостатніх демократичних країнах і в Україні системно пов'язаний з історико-філософським і правовим. Висвітлюються загальнотеоретичні, методологічні та практичні проблеми дослідження генези, сутності, особливостей, спільних ознак і відмінностей різних моделей соціально-правових держав.

У взаємозв'язку з розвитком громадянського суспільства, інституту прав людини детально розглядається процес трансформації правової держави, становлення її соціального аспекту, виокремлюються її ознаки. Із застосуванням цивілізаційного, системного, структурно-функціонального підходів в роботі здійснена типологізація соціально-правових держав, окреслена вітчизняна модель такої держави, визначені основні напрями її політичної модернізації, удосконалення державного механізму, гармонізації його взаємозв'язків з інститутами громадянського суспільства в питаннях формування та реалізації соціальної політики, забезпечення стабільності і безпеки соціуму.

Акцентується увага на необхідності узгодження стратегії і тактики політичної модернізації з процесами глобалізації.

Ключові слова: політичний ідеал, правова держава, громадянське суспільство, соціальна держава, соціально-правова держава, політична модернізація, політичний процес, політичний інститут, права людини, особистість.

АННОТАЦИЯ

Шульженко Ф. Ф. Социально-правовое государство: сущность, проблемы политической модернизации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев, 2009.

В исследовании осуществлен комплексный анализ идейно-теоретического и практического компонентов становления государственности социального и правового характера как результата мирового цивилизационного процесса, выясняются закономерности, тенденции и перспективы формирования такого государства в Украине, его механизма в соответствии с принципами разделения властей, демократии, верховенства права, признания и утверждения суверенитета народа.

В исследовании решены задачи переосмысления теоретических концепций зарубежных и отечественных мыслителей прошлого и учёных современности относительно особенностей правового и социального аспектов государства как общественного идеала и социального явления; выяснения методологии познания сущности и функций социально-правового государства как результата процесса модернизации и особой формы политической организации общества; ретроспективного исследования процессов становления правового и социального аспектов государственности в социальной практике самодостаточных государств, определения их общих и особенных черт, осуществление их типологизации, определения координат, особенностей и тенденций реформирования украинского общества в контексте мирового модернизационного процесса; выяснения генезиса и сущности проблем и факторов угроз социальной безопасности, которые усложняют реформационные устремления общества и построение демократического, социально-правового государства; определения эффективных механизмов их устранения; акцентирования внимания институтов власти, политиков и общественности на необходимости использования потенциала гуманитарной науки при разработке отечественной модели социально-правового государства и программ практических мер по его политической модернизации.

Рассматриваются направления реформирования политической системы Украины, формирования институтов гражданского общества и определяется их участие в оказании социальных услуг населению. Отстаивается идея о необходимости законодательного определения места государства в регулировании рыночных отношений, формировании его отношений с органами местного самоуправления на основе принципа субсидиарности, развития инициативности, предприимчивости и позитивной юридической ответственности граждан.

Также анализируются процессы политической модернизации: создание правовых основ обеспечения перехода от либеральной к социально-ориентированной экономике; реформирование политической и правовой систем общества на основе принципов демократизма, законности, гуманизма с целью создания реальных условий полноценного функционирования институтов гражданского общества без чего невозможно реализовать основные принципы социально-правового государства (свободу, справедливость, солидарность), обеспечить конкуренцию государства и гражданского общества в социальной сфере.

Предлагается осуществить реформу механизма государства (системы государственных органов), выполняющего функции государства, осуществить парламентскую, административную, судебную реформы и реформу организации и функционирования органов местного самоуправления, что станет реальным воплощением принципов разделения властей, народного суверенитета и условием консолидации субъектов политического процесса на решение задачи построения демократического государства социально-правового характера.

Ключевые слова: политический идеал, правовое государство, гражданское общество, социальное государство, социально-правовое государство,

политическая модернизация, политический процесс, политический институт, права человека, личность.

ANNOTATION

F. Shul'zhenko. The Social-lawful State: essence, problems of political modernization. – Manuscript.

Thesis on the competition of scientific degree of Doctor of Political Sciences in speciality 23.00.02 – Political Institutes and Processes. – I. Kuras Institute of Political and Etnonational Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2009.

The Dissertation comprises investigation of ideological-theoretical and practical components of the social-lawful state formation as a political ideal and real phenomenon. Political science analysis of historical process of forming of this public ideal in a world-wide and domestic political idea and formation of the state system with a social-lawful character in self-sufficient democratic countries and in Ukraine are linked in system to historical and philosophical and legal study. The general theoretical, methodological and practical research problems of genesis, essence, particular qualities, common and distinctive features of various models of social-lawful states are examined. Transformation of the state of law and coming into being of its social aspect are examined in details in correlation with development both of civil society and human rights institutes. The definition of the social-lawful state is given, its characteristics are specified.

With the use of civilizational, systematical, structural-functional approaches typologisation of the social-lawful states is conducted in the dissertation. The national model of such state is outlined; basic directions of its political modernization, perfections of the state mechanism, the harmonization of its intercommunications with institutes of civil society in forming and implementation of social policy issues, providing stability and security of the society are defined.

Special attention is given to the necessity to coordinate strategy and tactic of political modernization with globalization processes.

Key words: political ideal, state of law, civil society, social state, social-lawful state, political modernization, political process, political institute, human rights, personality.